

Ecsetoll, vagy ecset és toll? – Baromfi- és tojásábrázolás a festészetben egy állattenyésztő szemével

SÜTŐ ZOLTÁN

Kaposvári Egyetem, Agár- és Környezettudományi Kar,
7400 Kaposvár, Guba Sándor u. 40., e-mail: suto.zoltan@ke.hu

Sütő, Z.: *Paintbrush or pen and brush? – Poultry and egg in fine art from an animal breeder's point of view.*

Abstract: The various works of fine art can serve a number of interesting and uncompromising visual information from different eras when there are no other evidence to reconstruct a study event or to collide with various scientific hypotheses. This review introduces several examples when the poultry depicting of different periods mediates the natural science knowledge for the agricultural experts. For example, the first European artistic representation of turkey clearly demonstrates when the Spanish conquerors appeared in Central America, the domestication of wild turkey was already very advanced. It is very interesting that the representatives of poultry science did not think so before.

Keywords: paintings, Hungarian and international painters, history of poultry

„Boldogok a festők, mert ők soha nem lesznek magányosak: a fény és a színek, a béke és a remény kíséri el őket a nap vagy szinte a nap legvégéig.”

(Winston Churchill¹)

Bevezetés

A világ legrégebbi nemzetközi baromfitenyésztési szervezetét tizennégy ország képviselői alapították 1912. július 18-án Londonban. Az 1916-ra tervezett 1. Baromfitenyésztési Világkongresszust a világháború kitörése miatt a szervezet csak 1921-ben Hágában tudta megrendezni. A ma már több, mint 100 éves múltra visszatekintő Baromfitenyésztők Tudományos Világszövetsége (*World's Poultry Science Association*) melynek mintegy 80 országból megközelítőleg 8000 tagja van, 1954 óta négyévente rendezi meg a szervezet legnagyobb szabású és legrangosabb eseményét, a világkongresszust. Az első ilyen alkalom, amelyiken személyesen is részt vettem 1992-ben Amszterdamban volt. Mondanom se kell, hogy a nyitó ceremónia eseménye felejtethetetlen élményként ivódott belém, amikor az óriási színpadon a felgördülő függöny mögül Rembrandt: *Éjjeli őrként* című festményének élő képe nézett a delegátusokkal szembe (1. és 2. ábra).

1. és 2. ábra. REMBRANDT HARMENSZ VAN RIJN (1606-1669): *Éjjeli őrként* (Rijksmuseum, Amszterdam) – színpadkép

Miután Rembrandt eme leghíresebb műve is az amszterdami Rijks Múzeumban található, gondoltam, egy okkal több, hogy a kongresszus szabad programjának idejében magam is ellátogassak a híres képtárba. Nem volt könnyű betelni a németalföldi festészet itt kiállított számos remekével, de a lábam akkor gyökerezett földbe, amikor megpillantottam a holland festészet aranykorának legnagyobb és legcsodálatosabb csendéletei között Pieter Claesz: *Csendélet pulykasülttel* című képét (3. ábra).

Természetesen lenyűgözött a művész hallatlan finom ecsetkezelése, színes és dekoratív ábrázolásmódja, a fényvel való játéka, és nagyon meghitt, szinte családlás jellegű témaválasztása, de az igazi hatást a kép keletkezésének évszáma tette rám. Ugyanis a Pannon Agrártudományi Egyetemen tananyag gyanánt ekkor már használatos volt *A pulyka kultúrtörténete, tenyész-*

¹ Sir Winston Leonard Spencer-Churchill, brit politikus, az Egyesült Királyság miniszterelnöke 1940-45 és 1951-55 között. Tenyésztőként 1939-től tagja az Öves Galloway Szarvasmarhatenyésztők Egyesületének (*Belted Galloway Society*), valamint a festészetben mutatott tehetsége alapján rendkívüli és tiszteletbeli tagja a Királyi Művészeti Akadémiának (*Royal Academy*).

3. ábra. PIETER CLAESZ (c. 1597-1660): Csendélet pulykasülttel (1627, Rijksmuseum, Amsterdam)

tése és tartása² című egységes egyetemi jegyzet, ami alapját képezte egy még nagyobb lélegzetvételű munkának³, s ezen akkor már intenzíven dolgoztam. A festményt szinte bámulva, határozottan emlékeztem egy alig néhány éves, tehát viszonylag friss német szakirodalmi közlésre, amelyik azt írja, hogy „a hollandok csak a XVIII. század elején ismerték meg a pulykát”⁴. Az említett csendélet keletkezési idejét látva úgy gondoltam, hogy legkevesebb 100 évet még a szomszédnak sem illik tévednie. Az eset egyértelműen a képzőművészet további bizonyítékai felé irányította a figyelmem, amikor az írott dokumentumok, vagy a Gutenberg-galaxis hiánya, esetleg utóbbi fogyatékoságai egy kérdés megítélésében nem tudnak segíteni⁵.

Ezt az elhatározást két további nagyon fontos impulzus is erősítette bennem. Az egyik, hogy Horn Artúr⁶ 1955-ben megjelent *Általános állattenyésztés* című, korszakot meghatározó munkájának előszavában a következő olvasható: „Az általános állattenyésztéstani megírásával elsősorban tankönyvet kívántam adni hall-

gatóim kezébe, de olyan tankönyvet, amely a szorosan vett szakmai tudáson kívül állattenyésztési műveltséget is ad, hagyományainkról tájékoztat, állattenyésztés-biológiai látókört és szemléletet nyújt.”⁷ A szavak súlya mellett az igazi bizonyítékot – a példát – a szakkönyv 64. oldalán találtam, ahol a magyar állattenyésztés nemzetközi híró doénje Albrecht Dürer: *A tékozló fiú*⁸ (rézmetszet) című képét (4. ábra) használja annak illusztrálására, hogy 500 év alatt a vaddisznó kinézetű házi sertésből kiindulva, hova jutott el az állatnemesítés a XX. század közepére.

4. ábra. ALBRECHT DÜRER (1471-1528): A tékozló fiú (1520, rézmetszet, British Museum, London)

Pályám ezen időszakában több előadást hallottam az Állatorvostudományi Egyetemen takarmányozástant oktató Fekete Sándor egyetemi tanártól, aki szebbnél szebb képzőművészeti alkotásokkal illusztrálta és tette érdekessé először csak az előadásait, később pedig a keze alól kikerülő nívós szakkönyveket⁹ is. Tollat ragadva időnként magam is kardoskodok azért, hogy a szakács maradjon a fakanálnál, a suszter pedig a kaptafánál¹⁰. Éppen ezért, mint természettudományok-

- 2 Sütő Z. (1992): A pulyka kultúrtörténete, tenyésztése és tartása. Jegyzet, 1-161.p. PANNON Agrártudományi Egyetem, Állattenyésztési Kar, Kaposvár. (1995-ben elnyerte a Pro Agricultura Pannoniae Alapítvány Nívódíját)
- 3 Sütő Z. (1997): A pulyka. A Gazda és a Mezőgazda Kiadó közös kiadása, 1-180.p. Budapest.
- 4 Schmidt, H. (1989): Puten, Perlhühner, Gänse, Enten. Verlag: Neumann-Neudamm, Melsungen.
- 5 Szakmai szempontból azért annyit már itt is meg kell jegyezni, hogy a középkor főúri lakomáin nagy divat volt a kuriózumnak tekintett szárnyasok (pulyka, hattyú, daru, páva, stb.) elkészítésének és felszolgálásának különleges módja. Miközben Claesz csodálatos művének részletgazdagságában gyönyörködik a szemlélő, nem baj, ha tudjuk, hogy a festmény alapján miként is lehetett vett a pulykasült tollas? A korszak fényűző pompájára jellemző volt, hogy a madártestet rendszerint megnyúzták – vagy a tollazatot megkímélve óvatosan távolították el – majd a konyhatechnikai elkészítés és sütés után a testet visszahelyezték a tollas bőrébe – vagy a tollak egy részét a bőrébe – azt az impozáns látszatot keltve, hogy az asztalnál lakmározó főurak tulajdonképpen a madár természetesen szép állapota alapján választanak a különleges csemegék közül, ami viszont ha úgy tetszik azonnal elfogyasztható (Gundel, 2013).
- 6 Horn Artúr (1911-2003) a Fásori Evangélikus Gimnázium növendéke, állami díjas akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár, dékán, az MTA rendes, továbbá a Német-, a Lengyel- és a Belga Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, többszörös honoris causa doktor, az "Arany tojás" nemzetközi állattenyésztés-tudományi díj – a *Distinguished Service Award* – a METESZ-díj, valamint az Akadémiai Aranyérem birtokosa, a Munka Érdemrend arany fokozatának kitüntetettje, a magyar állattenyésztés-tudomány nemzetközileg elismert személyisége.

- 7 Horn A. (1955): Általános állattenyésztés. (Agrártudományi Egyetem tankönyvei) Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- 8 Egy bibliai példázatról van szó, amely Lukács evangéliumában található (Luk. 15:11-32, In: Szent Biblia (ford.: Károli G.) Magyar Bibliatársulat, 2001, Budapest).
- 9 Fekete S. Gy. (Ed.) (2008): Veterinary Nutrition and Dietetics. Pro Scientia Veterinaria Hungarica. Budapest, p. 1-1175. EU-Textbook in English.
- 10 Sütő Z. (2013): Szakács a fakanálnál, cipész a kaptafánál ... Baromfi ágazat, 14. évf. (1) 1.p.

kal foglalkozó szakember, nem kívánok Gerard Durrell analógiájára az amatőr 'művészetbúvár'¹¹ keretein túl lépni és illetéktelenül garázdálkodni a képzőművészet, kiváltképp a festészet művészettörténeti útvesztőiben. Mindössze arról van szó, hogy a képzőművészet különböző alkotásai számos érdekes, nem egyszer perdöntő, vizuális információval tudnak szolgálni olyan korszakokról, amikor más bizonyítékok nem állnak rendelkezésünkre az események rekonstruálásához, vagy a különböző teóriák, tudományos hipotézisek ütköztetéséhez.

Ecsettol, vagy ecset és toll

Brillat-Savarin¹² francia jogász, politikus és mesterszakács *Az ízlés filozófiája* című, 1825-ben megjelent főművében azt írja: „A pulyka bizonyára egyike az Újvilág legszebb ajándékainak”, amire akár Mark Twain¹³ kissé ironikus szavaival is válaszolhatunk: „Csodálatos, hogy felfedezték Amerikát, de még csodálatosabb lett volna, ha nem fedezik föl.” Tény, hogy a háziasított pulyka – és így a vadpulyka is – az amerikai kontinensről származik, tehát a madár európai ember általi megismerése a kontinens Kolumbusz általi felfedezésének egyik következménye. Történt, hogy 1520 körül Alexander Geraldini (c. 1455–1524) Santo Domingo (Haiti) püspöke – azaz Amerika első püspöke – ajándékba küldött egy pár pulykát Rómába. A címzett állítólag vagy a Raffaello által megfestett X. Leó pápa¹⁴ (5. ábra), vagy az ő pártfogoltja, az ugyancsak firenzei származású Lorenzo Pucci (1458–1531) bíboros volt. A feljegyzések tanúsága szerint a tojó fehér színű volt!

Igen, de milyen lehetett egy fehér színű pulyka a XVI. században? A fehér tollszín az egész testre kiterjedt, vagy csak bizonyos testtájón volt fehér a tollazat? És ha a madár tényleg fehér volt, akkor ennek milyen következményei vannak a pulyka háziasításáról vallott domesztikációs elméleteket illetően? Melyik kultúra – európai, amerikai – mikor és mi módon háziasította meg a Közép- és Észak-Amerikában honos vadpulykát? Mondanom se kell, a kérdések megválaszolásában sokat segítené, ha csak egyetlen ilyen madarat láthatnánk! – Tegyük hozzá gyorsan – ha az előző fejezet végén írt vizsgálati módszert logikáját követjük – akkor nem biztos, hogy ez ma lehetetlen.

Egyébiránt a pulyka első megjelenése Rómában akkora feltűnést keltett, hogy 1522–23-ban a firenzei Giulio de' Medici bíboros (a regnáló X. Leó pápa unokatestvére, a Raffaello festményen balra látható fiatal férfi, aki később VII. Kelemen néven pápa lesz) megbízta Giovanni da Udinet – Raffaello tanítványát – hogy

5. ábra. RAFFAELLO SANTI (1483-1520): X. Leó (Medici) pápa (c. 1518, Palazzo Pitti, Firenze)

római villájában – ez lett később a Villa Madama¹⁵ – a boltozathoz fessen antik áldozatokat bemutató képeket, struccot, pávát, kecskebakot és egy feltűnően valószínű pulykát (6. ábra). Ez lett a pulyka első európai művészi ábrázolása¹⁶!

Az Udine által festett képről egyértelműen kiderül, hogy az oldalnézetben ábrázolt pulyka egy ivarérett, sátorozó kakas, aminek zsemle sárga színe még csak nem is emlékeztet a Közép- és Észak-Amerikában honos vadpulyka (*Meleagris gallopavo*, Linne, 1758) egyetlen alfajának színére sem. Az első európai ábrázoláson szembetűnő, hogy a mell tájékon a kakas jelentős nagyságú – fonalas tollakból álló – mellpamacsot vagy szakállt visel, amit a baromfitenyésztők 'ecsettolnak' is neveznek. A dolgozat címében szereplő szójáték is ennek köszönheti születését, mert a pulykának a zoológiai leírások szerint *ecsettolla* (is) van, míg az ecsetet ragadó festőművészt sokszor a népes madárvilág tollai ejtik ámulatba, s így találkozik a vásznon az *ecset* és a *toll*.

11 Gerard L. Durrell, (1987): *Az amatőr természetbúvár*. p. 1-320. Gondolat Kiadó, Budapest.

12 Jean Anthelme Brillat-Savarin (1755-1826), francia jogász, politikus, mesterszakács, epikureista író. „*Mondd meg mit eszel, s megmondom, ki vagy.*”

13 Mark Twain (1835-1910) amerikai író, újságíró, humorista.

14 X. Leó pápa, eredeti nevén: Giovanni di Lorenzo de' Medici (1475-1521).

15 A későbbi 'Villa Madama' Raffaello ritka és befejezetlen építészeti alkotása. Madama nem más, mint Habsburg Margit, V. Károly német-római császár törvénytelen lánya, akinek Rómában palotája és villája is volt. A rezidencia jelenlegi tulajdonosa az olasz kormány, amit diplomáciai célokra, elsősorban magas rangú külföldi delegációk fogadására, nemzetközi egyezmények ratifikálására használnak.

16 A madarak közül a strucc és a páva ősi szimbólumok a legendákban és a művészetben, de a pulyka abban a korban igazi újdonságnak számított, aminek nem volt semmilyen mélyebb oka, csupán azért került oda, mert olyan 'furcsán' nézett ki. Ez a pulykaábrázolás a Villa Madama nagy szalon melletti helyiségben a mennyezet alatt a legkorábbi ábrázolása a pulykának az egész európai művészetben.

6. ábra. GIOVANNI DA UDINE (1487–1564): Áldozati állatok: strucc, kecskebak, pulyka, (1522-23, Villa Madama, Róma)

A téma nagyon szép illusztrációja látható a francia származású amerikai John James Audubon¹⁷ ornitológus és festő vadpulyka kakasról készült képén (7. ábra), ahol jól látható a vadászat alkalmával trófeának minősülő szakáll (*beard*). Ha a másik képen a néhány napos pipéket vezető tojót is alaposan szemügyre vesszük (8. ábra) a látvány és az összehasonlítás meggyőző bennünket, hogy Rómában Giovanni da Udine nem ilyen színű madarat látott és örökített meg a Medici villa, azaz a Villa Madama freskójaként.

Hogy az „*unus testis, nullus testis*” (=egy tanú, nem tanú) analógiájára ne kelljen bizonytalan teóriának hitelt adni, a különböző képtárakban szorgalmasan kutattam és szép számban találtam további bizonyítékokat a vad változattól lényegesen eltérő, nemesített, fehér illetve más színváltozatot, és ehhez még Itália földrajzi határait sem kell átlépni. A 9. ábra Francesco Bassano: *Piac* című festménye, amely 1580/85 körül készült, és melynek jobb alsó negyedében galamb, lúd, kacsa, tojás és a pucolt baromfi mellett egy sötét színű – fekete – és egy határozottan elkülöníthető, fehér színű pulyka látható. Mindkettő kakas. A Bassano festő dinasztia annak a helységnek a nevét vette fel, ahonnan a család származott, és ami alig 65 kilométerre található Velenecétől. Attól a Velenecétől, ahol 1557-ben a Város Tanácsa – azaz a velencei patríciusok – a luxus megelőzése céljából kiadtak egy rendeletet, ami törvénnyel szabályozta, hogy mikor és hol, milyen lakoma vagy ünnep alkalmával, kinek az asztalára szabad ünnepi ételként találni pulykahúst. S lám a különleges madarat alig két évtizeddel később egy teljesen közönséges élethelyzetben látjuk, amikor mindenféle más egyéb élelmiszer társaságában egyszerűen árulják a piacon.

17 John James Audubon (1785-1851) természettudós, ornitológus és festő. Legismertebb műve a 'The Birds of America', amit először részenként publikált 1827 és 1839 között. Ez az egyik legjobb valaha készült madártani munka, aminek első kiadása Edinburghban és Londonban látott napvilágot. A kollekció 435 kézzel színezett, életnagyságú nyomatot tartalmaz, melyeket 497 madárfajról készített. Audubon egyébként 25 új fajt is azonosított. „A pulykák életmódjára vonatkozólag sok megfigyelésünk van, de egyik sem vetekszik az-
zal, amelyet Audubonnak köszönhetünk” – írta róla Brehm (1891).

7. és 8. ábra. JOHN JAMES AUDUBON: Vadpulyka kakas, Pipéket vezető vadpulyka tojót (1827-1839, *The Birds of America*)

Az új világból behozott pulyka fokozatosan elterjedt egész Európában, aminek számos bizonyítékát találjuk Franciaországban, a Németalföldön, de még Németországban is. A fehér tollszínű nemesített változat előfordulásának szép példája a német Christopher Paudiß: *Pihenés útközben* című festménye (10. ábra), amire a müncheni régi képtárban akadtam. A festő egyébiránt Rembrandt tanítványa volt.

A látott példák egyértelműen meggyőznek bennünket arról, hogy az új kontinenst felfedező konkvisztádorok valóban fehér színű pulykákat (is) láttak és hoztak be Európába, ami egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a spanyolok közép-amerikai megjelenésekor a pulyka háziasítása már igen előrehaladott állapotban kellett, hogy legyen, azaz jóval korábban megtörtént.

9. ábra. FRANCESCO BASSANO (1549-1592):
Piac (1580/85, Kunsthistorisches Museum, Bécs)

10. ábra. CHRISTOPHER PAUIDL (ca. 1625-1666):
Pihenés út közben (1630/66, Alte Pinakothek,
München)

Ebből logikusan következik, hogy a faj domesztikációjához az európai kultúrák vajmi keveset tudtak csak hozzátenni. Az érdek inkább az aztékok, vagy a pueblo indiánok körében keresendő, de ebben a hallatlan érdekes egymásra találásban a pulykát, mint biológiai tényezőt sem szabad figyelmen kívül hagyni. Ezek a tapasztalatok egy speciális kérdésben engem arról győzték meg, hogy a képzőművészet – festészet, szobrászat¹⁸ – nagyon fontos segítséget, szinte mankót adhat a történelemben összefüggéseket kereső kezébe, mert az állattenyésztés története elválaszthatatlan az emberi kultúra történetétől, az pedig az események látványát megőrző művészi ábrázolásoktól. 1992 után elindulva ezen az úton, magam sem gondoltam, hogy mára az 1. és a 2. táblázat lenyűgöző névsora – de főleg a nevek mögött rejlő megannyi alkotás – néz velem szembe. A táblázatok tartalmáról tudni kell, hogy a két lista valószínűleg soha nem lesz tökéletes.

¹⁸ A dolgozat témája és megközelítésmódja miatt, szobrászati alkotásokról nem esik szó, de ez nem jelenti azt, hogy ne tulajdonítanánk jelentőséget olyan műveknek, mint Giambologna nevéhez fűződő, az 1560-as években bronzból készült 62 cm magas, első európai pulyka szobornak, ami a firenzei Bargello Múzeumban található.

Ezen a ponton a témában elhangzott korábbi előadásaim és az azok felhasználásával készített jelen dolgozat eljutott arra a pontra, hogy kénytelen szembesülni a saját naivitásával, mert a baromfi- és tojásábrázolás a festészetben méreteinél fogva még korlátozó tényezők mellett is alig feldolgozható, és a téma csak nagyfokú önkényességgel interpretálható, amit – hangsúlyozom – állattenyésztőként vállalok. Ennek során a szemem sarkában mindig ott lebegett Gombrich (1972) gondolata, aki azt mondta, hogy: „A művészet valójában nem létezik, csak művészek vannak. A művészetről eleget tudni sohase fogunk, ha mégannyit tanulunk is.”

Mit lát egy állattenyésztő, ha beront a képtárba?

Először a tyúkfélék ábrázolását kutattam, és kezdetben csak keresgéltem, hol véletlenszerűen, később aztán egyre szisztematikusabban, hol a valóságos, hol pedig a virtuális térben. Egy idő után határozottan éreztem, hogy valamilyen szempontrendszer szerint csoportosítani kell a fellelt alkotásokat. Miután sem preconcepció, sem pedig művészettörténeti béklyók nem kötötték meg a kezem, igyekeztem valamilyen rendszerbe elhelyezni a műveket. Két lehetőség kínálkozott. Az egyik szerint az emberiség írott kultúrtörténeti eseménysorára, azaz a Biblia¹⁹ történeteire fűztem fel azokat a festményeket, amelyek képi megjelenítése – rendszerint mellékmotívumként – baromfit és/vagy tojást is ábrázol. Így született meg a következő, ha úgy tetszik tematizált fejezet, melyről rövid áttekintést adok.

Baromfiábrázolás a festészetben a téma kronológiája alapján

Itt van mindjárt a 11. ábra – az egyik kedvencem – melynek valóságos látványáért egész Rómáig mentem. Az osztrák származású Johann Wenzel Peter maga is hosszabb ideig élt az örök városban, ahol alkotása ma is méltó helyen található. A festmény – állítólag – több mint 200 fajt ábrázol, és zoológiai értelemben valamennyi tökéletes, ez ugyanis Wenzel ábrázolásának egyik nagy erőssége. A képről sugárzik az éden gondtalansága és derűs békéje. Ami részemről a hangsúlyos megkülönböztetést illeti, azt azzal érdemelte ki, hogy 'a baromfi rendkívül közel van az első emberpárhoz'. A festmény fókuszában (12. ábra) egy impozáns pulykakakas sátorozik, de a szakértő szemnek nemcsak ez tűnik fel, hanem a vörös színű kakas és a mellette ételmezt csipegető fehér tyúk is. A látvány szakmai magyarázatához tudni kell, hogy egy angol kutató 1923-ban számolt be először az ivarhoz kötődő kvalitatív tulajdonságokról, és az ivart meghatározó jelenségről a tyúkfajban. Magát az öröklésmenetet és annak keresztezéssel történő kihasználásának lehetőségeit csak 1928-ban fedezték fel és írták le először. A képen látható kakas genetikai értelemben egy recesszív arany homozigóta egyed (Z^sZ^s), míg a tyúk az ivari kromoszómáján domináns ezüst tollszínt eredményező gént (Z^sW) hordoz, így a keresztezésükből olyan

¹⁹ Szent Biblia (ford.: Károli G.) Magyar Bibliatársulat, 2001, Budapest.

11. és 12. ábra. JOHANN WENZEL PETER (1745-1829): Ádám és Éva a Paradicsomban (1772, Vatikán Múzeum, Róma) – és részlet

naposcsibék kelnek, melyek ivarát a színük alapján már a kikelés pillanatában meg lehet állapítani. Nyilván ezt Wenzel nem tudta, ennek ellenére ő valami olyasmit ábrázolt, ami nélkül napjaink korszerű baromfitenyésztése és mindennapi gyakorlata nem tudna létezni.

Egy közel 150 évvel korábbi mű, amiről ugyancsak a Paradicsom idilli állapota sugárzik, és amely id. Jan Brueghel és Peter Paul Rubens közös alkotása (13. ábra). A szoros barátságot ápoló két művész közül a 'bársonyos Brueghel' becenév id. Pieter Bruegel második fiát, Jant illeti, aki méltó folytatója a család festő hagyományainak. A kép bal sarkában a mellét kidüllesztő melírozott tollú pulykakakas ékes bizonyítéka annak, hogy Európa nemcsak befogadta a kuriózumnak számító, különleges, pávaszerű, amerikai származású madarat, de tenyésztését – ami a faj színgazdagságát illeti – igen magas színvonalon művelte is.

Az engedelmesség próbájának Ádám és Éva által elszenvedett kudarca az édeni idillt pillanatok alatt szertefoszlatta, és az első emberpárt Jacopo Bassano: *Az Éden kertje* című képén (14. ábra) már meglehetősen komor környezetben ábrázolja. A képen látható állatok – kecskék, juh, nyúl – szimbólumkénti megjelenítése minden bizonnyal nem véletlen, de érdekes, hogy ezek között egy jól megtermett kakas is helyet kapott, és ez sem ok nélküli.

Mikor, ha nem ebben az időszakban a bibliai témák igen népszerűek, akár az itáliai (Bassano, Tiziano), akár a flamand (Bloot, Bueckelaer, Brueghel, Vos), akár a

13. ábra. ID. JAN BRUEGHEL (1568-1625) és PETER PAUL RUBENS (1577-1670): Az éden kertje (1615, Mauritshuis, Hága)

spanyol (Velazquez), de még a francia (La Tour) festészetben is, tegyük gyorsan hozzá, azzal a megszorítással, hogy ezeknek az alkotásoknak van valamilyen baromfis vonatkozása. Az állatok be- és kimenetelének – Noé bárkájából – hihetetlen számú változata született, nem egyszer ugyanattól a művéstől. Sok esetben baromfitenyésztési kavalkádot lát a szemlélő, de úgy, hogy az itáliai festészetben az esemény tragédiája üti szíven a nézőt (lásd: Bassano, 15. ábra), addig a flamand festészet ezt a pillanatot egy színes kirándulás tömegjeleneteként képes ábrázolni id. Jan Brueghel és Vos (16. és 17. ábra). Érdekes, hogy sem *Noé hálaáldozata* (18. ábra), sem pedig a zsidóság pusztai vándorlásának sorsfordító eseménye – mikor *Mózes vizet fakaszt a sziklából* (19. ábra) – nem nélkülözi a baromfi ábrázolását, aminek igenis jelentőséget kell tulajdonítanunk. Természetesen nem olyan értelemben, hogy ezek a fajok a történeteknek lettek volna fontos szereplői, hanem jelentősek, azaz kitüntetettek voltak az ember számára akkor, amikor a művész saját korának berendezkedése, jellegzetessége, értékrendje szerint vászonra vitte a történelmi eseményt.

Érdekes, hogy az oly sok művész által és oly gyakran ábrázolt esemény, mint Jézus születése, az állatseregletben a legritkább esetben vonultat fel baromfit. A dolog logikus, hisz a nyáját őrző pásztorok juhok, kecskék, szarvasmarhák, és legfeljebb teherhordásra használatos szamarat tartottak a pusztában, mit keresett volna ott baromfi? Az istálló padlásán látható kakas (20. ábra, ismeretlen cseh mester alkotása) akár

prekonceptciónak is tekinthető, mint kellék gyanánt az a színpadi revolver, amit azért látunk az első felvonásban, hogy a darab későbbi részében biztosan eldördüljön. Ugyanakkor a baromfi/tojás az események valóságos idejében is ott lehetett (21. ábra) – mi több, meghatározó volt a szerepe – de ezek szerint a művész korának is fontos részese kellett, hogy legyen. Előbbi tételt igazolja az alábbi bibliai idézet, amiből kitűnik, hogy a tojás, illetve a tojásfogyasztás már akkor nagyon pozitív tartalmat hordozott: „*Melyik atya pedig az közületek, akitől a fia kenyeret kér, és ő talán követ ad néki? Vagy ha halat, vajon a hal helyett kígyót ad-é néki? Avagy ha tojást kér, vajon skorpiót ad-é néki?*” (Luk. 11,12). És lám, mind a spanyol Velazquez (22. ábra), mind pedig a flamand Bloot (23. ábra), ugyanannak a bibliai jelenetnek keltekévé teszi a tojást, mint a kezdet és az újjászületés szimbólumát, nyilván nem véletlenül.

Egyébiránt ha a baromfit keressük a Bibliában, egy rendkívül szemléletes hasonlat mellett biztosan nem mehetünk el szó nélkül, ráadásul ezt a fájdalmas mondatot nem is akárci, hanem egyenesen Jézus mondta: „*Jeruzsálem, Jeruzsálem! Ki megöli a prófétákat, és megkövezed azokat, akik te hozzád küldetted, hány-szor akartam egybegyűjteni a te fiaidat, miképpen a tyúk egybegyűjti kis csirkéit szárnya alá; és te nem akartad.*” (Mt. 23:37, Luk. 13:34) Aki látott már életében kotlóst tojásokon ülni, majd amikor a fészekalja csibét vezetgeti és tanítgatja a tyúk, az tökéletesen megérti ennek a szándéknak, ennek az önfeláldozó magatartásnak a lényegét. A magyar állatábrázolás ide

14. ábra. JACOPO BASSANO (c.1515-1592):
Az Éden kertje
(1570-73, Galleria Doria-Pamphili, Róma)

17. ábra. PAUL DE VOS (c.1596-1678):
Az állatok elhagyják Noé bárkáját
(Louvre, Párizs)

15. ábra. JACOPO BASSANO (c.1515-1592):
Az állatok bebocsátása Noé bárkájába
(c. 1570, Museo del Prado, Madrid)

18. ábra. JACOPO BASSANO (c.1515-1592):
Noé hálaáldozata (c. 1574, Staatliche Schlösser
und Gärten, Potsdam-Sanssouci)

16. ábra. ID. JAN BRUGHEL (1568-1625):
Az állatok bemenetele Noé bárkájába
(1613 The Getty Center, Los Angeles, USA)

19. ábra. LEONARDO BASSANO (1557-1622):
Mózes vizet fakaszt a sziklából (Louvre, Párizs)

válogatott két remekművének alkotója (24 és 25. ábra) csodálatosan látta meg és vitte fel vászonra az anyai magatartás talán legérzékletesebb megnyilvánulását, amikor a tyúk megmutatja az őt körülvevő világnak, hogy mi a legszebb, a legnemesebb feladat, és ezt valami végtelen türelemmel és alázattal csinálja.

Érdekes, hogy a Biblia egyik döntő fontosságú katarzisa – emberi gyengeségünk mementője – ugyancsak nem nélkülözi a baromfit (26. ábra). „*És hátra fordulván az Úr, tekintte Péterre. És megemlékezők Péter az Úr szaváról, amint néki mondta: Mielőtt a kakas szól, háromszor megtagadsz engem. És kimenvén Péter,*

20. ábra. AN. (Ismeretlen cseh mester, 1430):
Jézus születése

22. ábra. DIEGO VELÁZQUEZ (1599-1660):
Krisztus Márta és Mária házában (1618)

23. ábra. PIETER DE BLOOT (1601-1658):
Krisztus Mártával és Máriával
(1637, Liechtenstein Museum)

21. ábra. FRANCESCO BASSANO (1549-1592):
Jézus bemutatása a templomban

24. ábra. VASTAGH GÉZA (1866-1919):
Baromfiudvar (Magyar Mezőgazdasági Múzeum,
Budapest)

25. ábra. HEYER ARTÚR (1872-1931):
Kotlós a csibékkel (Magányűjteményben)

26. ábra. GIACOMO JAQUERIO (c.1375-1453)
Péter háromszor tagadja meg Krisztust
(XV. századi freskó)

27. ábra. Caravaggio (Michelangelo Merisi,
1571-1610): Az emmausi vacsora (1601-02)

keservesen síra.” (Luk. 22:61-62, Mt. 26:34-35, Mk. 14:29-30) Noha Jeruzsálemben, Kajafás háza előtt az eseményre még szoborkompozíció is emlékeztet²⁰, a festőművészek nem igazán kényeztették el az utókort jelentős számú alkotással, megőrkítve azt a bizonyos péntek hajnali pillanatot. Egy biztos! Jeruzsálemben akkor volt kakas, és azt is tudta, hogy mi a dolga.

Aztán a XVI. század itáliai művészetében jött egy nyughatatlan fiatalember, akinek festészetét forradalmian új stílus jellemezte, amely a fény és árnyék kontrasztján alapult. Caravaggio²¹ ellenezte a bibliai témák hagyományos, eszményített értelmezését, és modelljeit az utcáról szerezte, a vallásos jeleneteket életszerűen festette meg. Mesterművei között ott található *Az emmausi vacsora*. A festmény (27. ábra) érdekessége az, hogy a történetekben fontos szerepet játszó kenyér mellett egy természetes – mai szóhasználatnál élve – grillcsirke is van asztalon, miközben az alkotás mindazoknak a sajátosságoknak a tipikus hordozója, ami Caravaggio látásmódjára igazán jellemző. Nem sokkal később ezt a bibliai jelenetet a művész újra megfestette, de min mehetett át Caravaggio időközben, amittől eltűntek a harsogó színek, megváltozott a pirosposztság Jézus, és természetesen nyoma sincs az asztalon a sült csirkének (28. ábra).

28. ábra. CARAVAGGIO (Michelangelo Merisi, 1571-1610): Az emmausi vacsora (1606, Pinacoteca di Brera, Milánó)

Baromfiábrázolás a magyar festészetben – somogyi művészek

A baromfit, illetve tojást ábrázoló festmények csoportosításának másik lehetséges módja, hogy az alkotásokat a megszületés kronológiája alapján állítsuk sorba, vagy a művész nemzetisége, vagy földrajzi kötődése alapján különítjük el. Egy biztos, hogy ebben az esetben sokkal több olyan alkotással találkozunk, ahol a baromfi fő motívuma a festménynek vagy a grafikának. A következőkben kizárólag magyar, és közülük is csak néhány somogyi kötődésű művész alkotására szeretném felhívni a figyelmet, noha az egyetemes és a

²⁰ A szobor felirata: „Non novi illum” – ... nem ismerem őt. (Luk. 22:57)

²¹ Michelangelo Merisi da Caravaggio (1571-1610)

magyar művészek korábban közölt listáján olyan nevek szerepelnek, mint Bosch, Goya, Monet, Picasso, Chagall vagy Feszty, Ferenczy, Berény, Deák-Ébner és mások, akiket lenyűgözött, s ez által megihletett valamelyik baromfi látványa. A sort Rippl-Rónai József nyitja, aki akár a Róma-villában megélt, akár a somogyaszalói vagy a somogytúri élményeit életképszerűen örökítette meg, számtalan alkotása árulkodik arról, hogy a baromfi ott volt, és fontos szerepet játszott a művész és környezte életében (29. és 30. ábra).

29. ábra. RIPPL-RÓNAI JÓZSEF (1861-1927):
Kakas és tyúkok (1893-94)

30. ábra. RIPPL-RÓNAI JÓZSEF (1861-1927):
Az öreg őr és a kakas (1898-1902)

Úgy tűnik, hogy ezzel a dologgal a művészbárát Kunffy Lajos sem volt másként, mert a vidéki élet hétköznapi történései az ő alkotásairól is visszaköszönnek (31. ábra), de a téma követői között ott találjuk Vaszary Jánost és Rippl-Rónai tanítványát (32. ábra) a rokon Martyn Ferencet (33. ábra). A Kunffy által rajzolt pasztellnél érdemes egy pillanatra elidőzni. A jogász végzettségű művésznak – és Párizsban kultúrdiplomatának – több mint 1100 holdas mintagazdasága volt Somogytúron és annak határában. A kép 1949-ben készült, amikor a parlagi tyúk mellett a *magyar nemesített tyúk* különböző színváltozatai – sárga, fehér, kendermagos, fogoly színű – már széles körben megtalálhatóak voltak a magyar vidéken, de utóbbinak nincs fekete változata. A fekete tollszín egyébiránt nem ritka a baromfitenyésztésben, de a képen látható kotlósnak fehér színű füllebenye van, tehát ez a fajta mézsfehér tojásokat tojt, ami viszont szokatlan. Nagy valószínűséggel, ahogy Kunffy a gazdálkodás más területein igazi mintagazdaságot tartott fenn, a baromfi esetében is igényesen választotta meg a ház körüli nemesített fajtákat.

31. ábra. KUNFFY LAJOS (1869-1962):
Fekete tyúk kosárban (1949, Rippl-Rónai József Múzeum, Kaposvár)

32. ábra. VASZARY JÁNOS (1867-1939):
Baromfiudvar – gobleinterv (1904 körül, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest)

33. ábra. MARTYN FERENC (1899-1986):
Kakas (1904)

És végezetül – bár a művész munkásságának nincsenek somogyi vonatkozásai, de – jöjjön az utolsó kép. Erről a festményről nekem az jut eszembe, hogyha valaki lenyűgöző módon ábrázolt házi szárnyasokban akar gyönyörködni, akkor néhány pillanatra időzzön el egy kicsit Vastagh Géza *Kakas tyúkokkal* című festmény előtt (34. ábra). Úgy gondolom, hogy az

34. ábra. VASTAGH GÉZA (1866-1919):
Kakas tyúkokkal

oktatás meglehetősen bonyolult rendszerében a képtárak mélyén fellelhető esztétikai élmény megidézésének a tananyag illusztrálásán túl az lenne a célja, hogy majd az agrártermelést irányító mérnökjelöltek megállassák a szépséget abban, amit csinálnak. Mert ha az ember a saját tevékenységében látja a szépet, akkor az szerethető, amit pedig szeretve csinál, az örömet okoz, az örömmel végzett munka hatékonyságával pedig semmi nem tud versenyezni. A konkrét példához visszakanyarodva, ha mindez képes közvetíteni állattenyésztési műveltséget, érinti a hagyományainkat és szemléletet nyújt, akkor talán sikerült valamit az *Általános állattenyésztés* szerzőjétől tanulni és remélhetőleg továbbadni.

Irodalom

- BAVARIAN STATE PICTURE COLLECTION, Alte Pinakothek Munich, Explanatory notes on the works exhibited (Official Guide). Bayerische Staatsgemäldesammlungen Munich 1986 pp. 1-638. Ed. Lipp – Karl M. Lipp Verlag. Munich.
- BARKÓCZI I. – CONTINI, R. – FUSENIG, T. – KOVÁCS Z. – POSADA KUBISSA, T. – LANGE, J. – LERMER, A. – ÁLVAREZ LOPERA, J. – MAI, E. – MARX, H. – NÉMETH I. – NYERGES É. – ROLDÁN, D. – PORTÚS, J. – SCHÜTZ, K. – SIEFERT, H. – WENIGER, M. 2006: El Greco, Velázquez, Goya Öt évszázad spanyol festészetének remekművei. A Szépművészeti Múzeum Centenáriumi éve 2005. december 1. – 2006. december 1. Katalógus, p. 1-323. Kiadó: Szépművészeti Múzeum, Budapest.
- BREHM, A. 1902-04: Az állatok világa. (Madarak IV., V., VI. kötet) Légrády Testvére, Budapest.
- ENSMINGER, M. E. 1980: Poultry Science. (Animal Agriculture Series) The Interstate Printers & Publishers, Inc., Danville, Illinois.
- FARKAS Zs. (Szerk.) 2011: Rippl-Rónai József, Válogatás az Antal-Lusztig Gyűjteményből. Kiadó: Vaszary Képtár, Kaposvár.
- GOMBRICH, E. H. 1972: The story of art. 12th Ed. Phaidon Press Ltd., Hun. translation (1974): A művészet története. Gondolat, Budapest.
- GUNDEL J. 2013: Pulyka a gasztronómiában. A Baromfi Termék Tanács és a Magyar Pulykaszövetség közös „Hála az egészségnek – pulykaadás szakmai szemmel” c. szakmai rendezvény, 2013. november 28., Paulay Terem, Budapest.
- HORVÁTH J. ca. 2007: Kunffy Lajos. p. 1-176. Kiadja a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár.
- HORVÁTH J. (Szerk.) 2011: Rippl-Rónai 150'. p. 1-257. 150 éve született Rippl-Rónai József, Emlékkiállítás, 2011. augusztus 13-december 31. Kiadó: „AGÓRA” Együd Árpád Kulturális Központ, Kaposvár.
- SCIRÉ, G. N. 2005: The Accademia Galleries in Venice. p. 1-254. Mondadori Electa S.p.A., Milan.
- STUNKENBROCK, C., TÖPPER, B. 1999: 1000 Meisterwerke der europäischen Malerei. h.f. ullmann publishing GmbH., Hun. translation (2012): 1000 mestermű, európai festészet 1300-tól 1850-ig. Vince Kiadó, Budapest.
- SZENT BIBLIA (ford.: Károli G.) 2001: Magyar Bibliatársulat, Budapest.

További források

- <https://www.churchillcentral.com/quotes>
- <http://www.express.co.uk/news/history/547792/Churchill-sanity-hobby-saved> [Warren, J.: Painting: The hobby that saved Winston Churchill's sanity. Express, Home of the Daily and Sunday Express, PUBLISHED: 08:43, Fri, Dec 19, 2014]
- <https://specialcollections.nal.usda.gov/guide-collections/worlds-poultry-science-association-wpsa-records>

1. táblázat. Az egyetemes festőművészet alakjai, akik alkotásain fő- vagy mellékmotívumként tyúk, pulyka vagy tojás ábrázolás található

1. Aertsen, Pieter (1508-1575)	39. Hondecoeter, Melchior d' (1636-1695)
2. Bassano, Jacopo (c.1515-1592)	40. Hondecoeter, Gillis Claesz d' (c.1575/80-1638)
3. Bassano, Francesco (1549-1592)	41. Hunt, Edgar (1876-1953)
4. Bassano, Leonardo (1557-1622)	42. Jordaens, Jacob (1593-1678)
5. Bassano, Gerolamo (1566-1621)	43. Kessel, id. Jan van II. (1626-1679)
6. Bloot, Pieter de (1601-1658)	44. Kessel, ifj. Jan van III. (1654-1708)
7. Bloch, Carl Heinrich (1834-1890)	45. Kokoschka, Oskar (1886-1980)
8. Bosch, Hieronymus (1450-1516)	46. König, Johann (1586-1642)
9. Brandi, Domenico (1683-1736)	47. La Tour, Georges de (1593-1652)
10. Brueghel, id. Jan (1568-1625)	48. Manet, Édouard (1832-1883)
11. Brueghel, ifj. Jan (1601-1678)	49. Massys, Quentin (Quinten Matsijs) (1466-1530)
12. Bueckelaer, Joachim (1530-1574)	50. Meléndez, Luis Egidio (1716-1780)
13. Campi, Vincenzo (1536-1591)	51. Metsu, Gabriel (1629-1667)
14. Caravaggio (M. Merisi) (1571-1610)	52. Monet, Claude-Oscar (1840-1926)
15. Cassana, Giovanni Agostino (1658-1720)	53. Murillo, Bartolomé Esteban (1618-1682)
16. Comodi, Andrea (1560-1638)	54. Paudiss, Christopher (ca. 1625-1666)
17. Crivelli (Crivellone), Angelo Maria (?-1760)	55. Picasso, Pablo (1881-1973)
18. Cuyt, Aelbert Jacobszoon (1620-1691)	56. Rijck, Pieter Cornelisz van (1567-c.1637)
19. Ceruti, Giacomo (1698-1767)	57. Rijck, Cornelia de (1653-1726)
20. Cézanne, Paul (1839-1906)	58. Ryck, Cornelia de (1656-?)
21. Chagall, Marc (1887-1985)	59. Rubens, Peter Paul (1577-1640)
22. Chardin, Jean-Baptiste Siméon (1699-1779)	60. Ruysdael, Salomon Van (1600/02-1670)
23. Claesz, Pieter (1597/98-1661)	61. Savery, Roelandt (1576-1639)
24. Crivelli (Crivellone), Angelo-Maria (1703-1730)	62. Schouten, Henry (1857/64-1927)
25. Eberle, Adolf (1843-1914)	63. Schouten Paul (1860-1922)
26. Fyt, Jan (1611-1661)	64. Snyders, Frans (1579-1657)
27. Giaquerio, Giacomo (XV. sz.)	65. Stalbeem, Adriaen Van (1580-1662)
28. Dali, Salvador (1904-1989)	66. Steen, Jan Havickszoon (c. 1626-1679)
29. De Caro, Baldassare de (1689-1750)	67. Tintoretto, Jacopo (1518-1594)
30. Desportes, Alexandre-François (1661-1743)	68. Tiziano, Vecellio (1477/1485-1576)
31. Duccio, di Buoninsegna (1255/1260-1318/1319)	69. van Utrecht, Adriaen (1599-1652)
32. Empoli, Jacopo da (1551-1640)	70. Velázquez, Diego Rodriguez (1599-1660)
33. Gérôme, Jean-Léon (1824-1904)	71. Villach, Thomas von (c.1435/1440-c.1523/1529)
34. Goya, Francisco José de (1746-1828)	72. Vos, Paul de (c.1596-1678)
35. Goltzius, Hendrick (1558-1617)	73. Weenix, Jan (1640-1719)
36. Greuze, Jean-Baptiste (1725-1805)	74. Wenzel, Peter (1745-1829)
37. Hamilton, Philipp-Ferdinand de (c.1664-1750)	75. Wtewael, Joachim (1566-1638)
38. Hermann, Werner (1816-1905)	76. Zoffany (Zauffaly), Johannes Josephus (1733-1810)

2. táblázat. A magyar festészet kiválóságai, akik alkotásain fő- vagy mellékmotívumként tyúk, pulyka vagy tojás ábrázolás látható

1. Berény Róbert (1887-1953)	14. Martyn Ferenc (1899-1986)
2. Bernáth Aurél (1895-1982)	15. Mersits Piroska (1926-1988)
3. Bogdány Jakab (c.1660-1724)	16. Mészöly Géza (1844-1887)
4. Bruck Lajos (1846-1910)	17. Nagy Sándor (1869-1950)
5. Deák-Ébner Lajos (1850-1934)	18. Nagy Sándor János (1897-1952)
6. Egry József (1883-1951)	19. Neuhauser Ferenc (1763-1836)
7. Ferenczy Károly (1862-1917)	20. Pataky László (1857-1912)
8. Feszty Árpád (1856-1914)	21. Pálincás Béla (1880-?)
9. Gyárfás Jenő (1857-1925)	22. Pállik Béla (1845-1908)
10. Heyer Artúr (1872-1931)	23. Rippl-Rónai József (1861-1927)
11. Jakabfalvi mester (XV. sz.)	24. Stranover Tóbiás (1684-1756)
12. Koszta József (1861-1949)	25. Vastagh Géza (1866-1919)
13. Kunffy Lajos (1869-1962)	26. Vaszary János (1867-1939)